

Republic Defining the Concept of 'Hokmarani' Based on the Semantic Implications of Its Applications in the Discourse of the Supreme Leader of the Islamic Revolution

Morteza Rajaei¹, Najaf Lak zaei², Hamid Sajedian³

Abstract

When Iranian scholars and politicians use the term 'Hokmarani', one can be almost certain that they are referring to the concept of 'Governance'. However, can it be claimed that the Supreme Leader of the Islamic Revolution also has the same concept in mind when using this term? Despite thorough and detailed searches in relevant academic databases, no doctoral dissertation or scientific article addressing this question was found. Accordingly, the main objective of this research is to 'define the concept of Hokmarani based on the semantic implications of its applications in the discourse of the Supreme Leader of the Islamic Revolution'. After 'purposive sampling' of phrases containing the word 'Hokmarani' and its derivatives in speeches and messages available on the website of the Office for Preserving and Publishing the Works of Ayatollah Khamenei, thirty speeches and two written messages were identified as the 'research sample'. These data were analyzed using 'thematic analysis with a thematic network approach'. During this detailed and precise process, 138 initial codes, 47 basic themes, 15 organizing themes, and 5 global themes were identified. Finally, using three networks of overarching themes: "Hokmrani functions", "Hokmrani requirements" and "the relationship of Hokmrani to related concepts", Hokmrani was defined as follows: methods of "creating various human relations and social orders" in order to "make decisions" and "convert desired demands into public will" and "obey individuals in society", with the aim of "taking control of the general flow of society" and "achieving the goals of the intended political system".

Keywords: Hokmarani, Concept of Hokmarani, Definition of Hokmarani, Supreme Leader of the Revolution, Ayatollah Khamenei.

1. PhD Candidate in Hokmarani, Shahid Beheshti School of Hokmarani (Corresponding Author) mortezarajaei@gmail.com

2. Full Professor of the Department of Political Science, Faculty of Political Studies, Baqirul Uloom University

3. PhD Candidate in Hokmarani, Shahid Beheshti School of Hokmarani

تعریف مفهوم «حکمرانی» بر پایه دلالت کاربردهای این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی)

مرتضی رجائی^۱، نجف لکزایی^۲، حمید ساجدیان^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۱۸

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

چکیده

وقتی اهل علم و سیاستمداران ایرانی واژه «حکمرانی» را به کار می‌برند، کمابیش می‌توان مطمئن بود که منظورشان همان «Governance» است. اما آیا می‌توان مدعی شد رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز در هنگام کاربردهای این واژه، همین مفهوم را در نظر دارد؟ با وجود جستجوی دقیق و تفصیلی در پایگاه‌های علمی مربوط، هیچ رساله دکتری یا مقاله علمی مرتبط با این موضوع یافت نشد که پاسخ‌گوی این پرسش باشد. بر این اساس، هدف کلی این پژوهش «دستیابی به تعریف مفهوم حکمرانی بر پایه دلالت کاربردهای این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی» است. پس از «نمونه‌گیری هدفمند» از عبارتهای دربردارنده واژه «حکمرانی» و هم‌خانواده‌های آن در سخنرانی‌ها و پیام‌های موجود در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای و شناسایی ۳۰ سخنرانی و دو پیام مکتوب به عنوان «نمونه پژوهش»، این داده‌ها با استفاده از «روش تحلیل مضمون با رویکرد شبکه مضامین» تجزیه و تحلیل شد. در جریان این فرایند تفصیلی و دقیق، ۱۳۸ شناسه اولیه، ۴۷ مضمون پایه، ۱۵ مضمون سازمان‌دهنده و ۵ مضمون فراگیر شناسایی شد. درنهایت، با استفاده از سه شبکه مضمون‌های فراگیر «کارکردهای حکمرانی»، «بایسته‌های حکمرانی» و «نسبت حکمرانی با مفاهیم مرتبط»، حکمرانی این‌گونه تعریف شد: شیوه‌های «ایجاد مناسبات گوناگون بشری و نظم‌های اجتماعی» به منظور «تصمیم‌سازی» و «تبدیل خواسته‌های مطلوب به اراده عمومی» و «اطاعت افراد جامعه»، با هدف «در اختیار گرفتن جریان حرکت عمومی جامعه» و «تحقق اهداف نظام سیاسی مدنظر».

واژگان کلیدی: حکمرانی، مفهوم حکمرانی، تعریف حکمرانی، رهبر معظم انقلاب، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری حکمرانی، مدرسه عالی حکمرانی شهید بهشتی، تهران، ایران

mortezarajaei@gmail.com

۲. استاد تمام گروه علوم سیاسی دانشکده مطالعات سیاسی دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام، تهران، ایران

nlakzaee@bou.ac.ir

98251.ir@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری حکمرانی، مدرسه عالی حکمرانی شهید بهشتی، تهران، ایران

مقدمه

در دهه گذشته و به‌ویژه از چند سال پیش، کاربرد واژه «حکمرانی» در ادبیات سیاستمداران و دولتمردان ایرانی و نیز در آثار علمی دانشگاهی و حوزوی و حتی در گفتار روزمره گروهی از مردم ایران، رشد روزافزونی داشته است. هرچند «حکمرانی» واژه فارسی ریشه‌دار است و در بسیاری از نوشته‌های تاریخی و ادبی و علمی، به‌صورت جایگزینی برای واژه‌های «حکومت»، «حاکمیت» و مانند اینها به‌کار رفته، نزدیک دو دهه است که در کنار واژه‌هایی همچون «حکمرایی»، «راهبری» و شماری دیگر، یکی از معادل‌های فارسی واژه انگلیسی «Governance» نیز دانسته شده است (تعاریف و مفاهیم حکمرانی، ۱۴۰۴). به گواهی «پایگاه اطلاعات علمی ایران»، نخستین پژوهش دانشگاهی در ایران که واژه «حکمرانی» را نه تفننی و به‌عنوان جایگزین یا هم‌نشین واژه‌های «حکومت» یا «حاکمیت»، بلکه معادل واژه «Governance» به‌کار برده، مربوط به سال ۱۳۸۲ (فکور پاکدامن، ۱۳۸۲) و با دقت نظر بیشتر، مربوط به سال ۱۳۸۴ (یزدانی زنوز، ۱۳۸۴) است. در «پرتال جامع علوم انسانی» نیز قدیمی‌ترین مقاله نمایه‌شده با واژه «حکمرانی» معادل «Governance» به سال ۱۳۸۰ باز می‌گردد (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰).

بر این اساس و با توجه به افزایش تدریجی این استعمال خاص واژه «حکمرانی» از اوایل دهه هشتاد خورشیدی تا کنون، می‌توان گفت بسیاری از کاربردهای این واژه در ادبیات سیاستمداران و اهالی علم در طول این دو دهه و به‌ویژه در چند سال گذشته، معادلی برای اصطلاح «Governance» است. از این‌رو، هرچند خود این اصطلاح مفهوم چندان شفافی ندارد و فراوانی تعریف‌های ارائه‌شده برای آن به‌دلیل بافتارمندی آن‌ها به‌اندازه‌ای است که این اصطلاح را در یک باتلاق مفهومی فرو برده است (عالی و دیگران، ۱۴۰۳)، هنگامی که اهل علم و سیاستمداران واژه «حکمرانی» را به کار می‌برند، تقریباً می‌توانیم مطمئن باشیم که منظورشان همان «Governance» است. اما سؤال این است که وقتی رهبر معظم انقلاب اسلامی به‌عنوان بالاترین و تأثیرگذارترین مقام در نظام جمهوری اسلامی ایران، که خود دارای یک نظام اندیشه مشخص و مستقل است، در گفتارها یا نوشتارهای خود از این واژه استفاده می‌کند، آیا باز هم می‌توانیم ادعا کنیم که ایشان نیز همین مفهوم را در نظر داشته است؟

پيامد پاسخ‌نگرفتن این سؤال و شفاف‌نبودن مفهوم واژه «حکمرانی» در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی، پیدایش مشکلی است که با توجه به گرایش بسیاری از مسئولان کشور به استفاده حداکثری

از پارادایم حکمرانی در عرصه عمومی، پیش‌بینی می‌شود به‌زودی پدید آید؛ هرچند با اندکی تأمل و دقت نظر، حدی از آن هم‌اکنون نیز قابل رصد است. در نتیجه این عدم شفافیت، عده‌ای از سیاستمداران و دولتمردان و اهالی علم در مواجهه با رهنمودهای رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره «حکمرانی»، آن‌ها را در چارچوب حاکم بر «Governance» درک و تفسیر می‌کنند و تحقق آن‌ها را در گرو مراجعه به ادبیات علمی و روش‌های موفق حکمرانی در سراسر دنیا می‌دانند. در سوی دیگر، عده‌ای با استناد به صاحب اندیشه و مبدع‌بودن ایشان در بسیاری از زمینه‌های دیگر، می‌توانند مدعی شوند که منظور ایشان از واژه «حکمرانی» از اساس با آنچه از حکمرانی معادل «Governance» فهمیده می‌شود، متفاوت است. به این ترتیب، درست در جایی که سخن از مشارکت و همدلی حداکثری همه ذی‌نفعان برای حرکت شتابنده در گام دوم انقلاب به‌سوی تمدن نوین اسلامی است، اختلاف‌های نظری زمینه‌ساز کندی حرکت در عمل خواهد شد.

تا پیش از تأسیس مدرسه عالی حکمرانی شهید بهشتی در سال ۱۳۹۷ برابر اوامر ابلاغی رهبر معظم انقلاب (تاریخچه مدرسه، ۱۴۰۴) و قبل از گزینش واژه «حکمرانی» به‌عنوان معادل رسمی واژه «Governance» از سوی این مدرسه (تعاریف و مفاهیم حکمرانی، ۱۴۰۴)، شاید کمتر کسی می‌توانست مدعی شود که منظور رهبر انقلاب از واژه «حکمرانی» در سخنرانی‌ها و پیام‌هایش، همان مفهوم «Governance» است؛ اما بعد از آن و به دنبال افزایش بسامد واژه «حکمرانی» در ادبیات رهبر معظم انقلاب، این احتمال قابل تأمل است. هرچند مخالفان این احتمال، فرمایش ایشان را مبنی بر اینکه «حکمرانی در منطق اسلام از بن و بنیاد با حکمرانی‌های رایج جهان متفاوت است... یک‌چیز خاصی است متکی به مبانی معنوی» (امام خامنه‌ای، ۱۴۰۰)، دلیل قاطع دیدگاه خود می‌دانند، گروه مقابل نیز می‌توانند به این فراز از فرمایش رهبر معظم انقلاب استناد کنند که «در نظام اسلامی، حکمرانی، بشری و هدف‌ها الهی است» (امام خامنه‌ای، ۱۴۰۳). به این ترتیب، حل این مشکل در قالب پژوهشی برای نسبت‌سنجی مفهوم «حکمرانی» در ادبیات رهبر معظم انقلاب با مفهوم «Governance»، نیازمند پژوهشی مقدماتی برای مفهوم‌شناسی واژه «حکمرانی» در ادبیات ایشان، و ارائه تعریف از این مفهوم است.

تعریف مفهوم «حکمرانی» در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی از چند جنبه اهمیت دارد. نخست اینکه این پژوهش به غنای ادبیات نظری بومی در حوزه حکمرانی می‌افزاید و می‌تواند مبنایی برای نظریه‌پردازی در این عرصه به‌شمار آید. از جنبه دیگر، چنین مطالعه‌ای امکان مقایسه تطبیقی میان

مفهوم واژه حکمرانی در ادبیات رهبری با مفاهیم رایج در ادبیات جهانی حکمرانی را فراهم می‌کند. سومین جنبه اهمیت این پژوهش آن است که می‌تواند به عنوان چارچوبی برای تحلیل و تفسیر دیگر مفاهیم مرتبط با حکمرانی در منظومه فکری ایشان همچون «دولت اسلامی»، «مردم سالاری دینی» و «پیشرفت اسلامی - ایرانی» قرار گیرد. سرانجام اینکه، نتایج این مطالعه می‌تواند به روشن سازی نسبت میان نظریه و عمل در حوزه حکمرانی اسلامی کمک، و نقش مهمی در ارتقای کیفیت مباحث نظری در این حوزه ایفا کند.

ضرورت و فوریت انجام این پژوهش از چند منظر است. پیش از هر چیز، در شرایط کنونی که نظام جمهوری اسلامی ایران با چالش‌های داخلی و بین‌المللی در عرصه حکمرانی روبه‌رو است، درک دقیق مفهوم حکمرانی در ادبیات رهبری به منظور دریافت الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه ایشان، ضرورتی انکارناپذیر است. از سوی دیگر، با توجه به تأکید رهبر معظم انقلاب بر ضرورت بازسازی انقلابی نظامات در گام دوم انقلاب، فهم دقیق مفهوم حکمرانی در اندیشه ایشان، پیش‌نیاز اساسی طراحی نقشه راه این تحول بنیادین است؛ همچنین با توجه به گسترش مطالعات حکمرانی در محافل علمی کشور و خطر انحراف این مطالعات از چارچوب‌های بومی و اسلامی، تعریف این مفهوم از نگاه رهبری می‌تواند قطب‌نمای مطمئنی برای هدایت این مطالعات باشد.

بر این اساس، هدف کلی این پژوهش «دستیابی به تعریف مفهوم حکمرانی بر پایه دلالت کاربردهای این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی» است که تحقق آن، در گرو دو هدف جزئی است: نخست «تنظیم مدلول‌های به دست آمده از عبارت‌های دربردارنده واژه حکمرانی در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب به صورت شبکه (های) مضمون‌های منسجم»؛ دوم و با فرض تحقق هدف جزئی نخست، «احراز امکان دستیابی به مفهوم حکمرانی با استفاده از دلالت کاربردهای این واژه در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی». بر این اساس، پرسش کلی پژوهش از این قرار است: «تعریف مفهوم حکمرانی بر پایه دلالت کاربردهای این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی چیست؟» که به نوبه خود، به دو پرسش جزئی تفکیک می‌شود:

۱. شبکه (های) مضامین حاصل از تنظیم مدلول‌های به دست آمده از عبارت‌های دربردارنده واژه حکمرانی در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب چگونه است؟ ۲. آیا با استفاده از دلالت کاربردهای واژه حکمرانی در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی، امکان دستیابی به مفهوم حکمرانی وجود دارد؟

مبانی نظری

الف) پیشینه‌شناسی

با وجود جستجوی دقیق و تفصیلی در «پایگاه اطلاعات علمی ایران» (گنج) و «پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی» و نیز جست‌وجو در پایگاه‌های نمایه‌سازی مقاله‌های علمی همچون «پرتال جامع علوم انسانی» و «نورمگز»، هیچ رساله دکتری یا مقاله علمی مرتبط با موضوع این پژوهش یافت نشد. با این همه، نزدیک‌ترین پژوهش‌ها که وجهی از ارتباط (هرچند ضعیف) را دارد، سه مقاله پیش‌رو است.

ابراهیمی کوشالی و همکاران (۱۴۰۱) با تکیه بر این دو ادعا که «حکمرانی بر دو پایه اصلی حاکمان و مردم استوار است» و «یکی از مهم‌ترین معرف‌های کیفی حکمرانی در این زمان، چگونگی رویارویی حاکمان با افکار عمومی جامعه است»، درصدد تبیین مفهوم «هدایت افکار عمومی» به‌عنوان یکی از محورهای اصلی مفهوم حکمرانی و تلفیق این دو در قالب «هدایت افکار عمومی با استفاده از منظومه فکری امامین انقلاب اسلامی» برآمده‌اند. ارائه تعریفی جامع از مفهوم هدایت افکار عمومی (به‌عنوان مؤلفه اصلی مفهوم حکمرانی) با توجه به آثار و نتایج این هدایت در فضای اجتماعی، دستاورد ارزشمند این فعالیت علمی به‌شمار می‌رود (ابراهیمی کوشالی و دیگران، ۱۴۰۱).

معدنی و همکارش (۱۴۰۱) با تبیین «حکمرانی سالم» به‌عنوان انتقادی بر «حکمرانی خوب» و توضیح اینکه حکمرانی سالم، برداشت آزاد و متنوع از شیوه‌ها و معیارهای حکمرانی در کشورهای گوناگون است که بر حکمرانی مطابق با آداب، رسوم و فرهنگ محلی هر کشور تأکید می‌کند، هدف پژوهش خود را «واکاوی و تبیین مؤلفه‌های حکمرانی سالم اسلامی در پرتو ارزش‌های ناب انقلاب اسلامی از دیدگاه رهبر انقلاب» معرفی کرده‌اند. از نتایج این پژوهش آن است که می‌توان با تأسی به ارزش‌های ناب انقلاب اسلامی، حکمرانی سالم اسلامی را با شیوه حکومتی که مبتنی بر مردم‌سالاری دینی است پیاده‌سازی کرد (معدنی و نجاری، ۱۴۰۱).

ذکریاپور و همکارش (۱۴۰۰) نیز در پژوهش خود با تبیین اینکه «شفافیت» به‌عنوان یکی از شاخص‌های حکمرانی خوب، در پژوهش‌های اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفته است، موضوع پژوهش خود را «جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)» معرفی می‌کند. نتایج پژوهش نشانگر آن است که در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، شفافیت پیش از آنکه توسط مراکز و اندیشمندان غربی مطرح شده باشد، در کلام و سیره حضرت امیر علیه‌السلام مورد اشاره و

تأکید قرار گرفته است و منطبق با اندیشه علوی، شفافیت در اندیشه و حکمرانی ایشان، مورد پذیرش و مورد تأکید است (ذکریا پور و علویان، ۱۴۰۰).

در تمام پژوهش‌های پیشینی، حکمرانی به کار رفته در ادبیات رهبر معظم انقلاب، همان حکمرانی مورد استفاده در سخنان و نوشته‌های سیاستمداران و اندیشمندان حوزه حکمرانی و معادلی برای واژه «Governance» انگاشته شده است. نوآوری اصلی این پژوهش، تلاش برای کشف مفهوم این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب، بر پایه تجمیع و تنظیم دلالت کاربری‌های آن و هم‌خانواده‌هایش است.

ب) مفهوم شناسی

اینکه در پژوهشی خاص، آیا یک واژه یا اصطلاح باید تعریف شود یا خیر، موضوعی وابسته به قضاوت و رویکرد پژوهشگر است (Creswell & Creswell, 2023). از آنجاکه این پژوهش به دنبال واکاوی مفهوم حکمرانی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، با رویکرد پرهیز از تحمیل هر معنای دیگری از حکمرانی به این مفهوم است، مرور ادبیات علمی موجود در تعریف اصطلاح «حکمرانی» معادل «Governance» از اساس غیر ضروری و بلکه نادرست است. بر این اساس، واژگان نیازمند تعریف در این پژوهش عبارت است از: مفهوم، تعریف و دلالت.

پیش از پرداختن به نخستین واژه نیازمند تعریف؛ یعنی واژه «مفهوم»، از آنجاکه درک درست معنای این واژه و نیز واژگان «تعریف» و «دلالت» به درک «مراتب وجودی پدیده‌ها» وابسته است، لازم است آن را به صورت گذرا بررسی کنیم.

دست‌کم چهارگونه اشیاء و پدیده‌ها وجود دارد: دو وجود حقیقی و دو وجود اعتباری. نخستین گونه از وجود حقیقی، «وجود خارجی» است؛ یعنی وجود اشیاء و پدیده‌ها در عالم خارج. گونه دوم وجود حقیقی، «وجود ذهنی» است؛ یعنی نقش‌بستن صورت اشیاء و مفاهیم در ذهن که همان علم است. در کنار این دو وجود حقیقی، دو وجود اعتباری نیز داریم که نخستین آنها، «وجود لفظی» است. اما الفاظ به تنهایی برای برآوردن تمام نیازهای انسان کافی نیست؛ در نتیجه برای غایبان و کسانی که در آینده به وجود خواهند آمد، وسیله دیگری برای تفهیم لازم است که همان «وجود کتبی» اشیاء و پدیده‌ها است. به این ترتیب، نوشتار (وجود کتبی) الفاظ را حاضر می‌کند، الفاظ (وجود لفظی) معانی را در ذهن حاضر می‌کنند، و معانی ذهنی (وجود ذهنی) بر موجودات خارجی دلالت می‌کنند (مظفر و فیاضی، ۱۴۲۳ق: ۳۸ - ۳۵).

مفهوم

این واژه در سه معنا کاربرد دارد. نخستین کاربرد آن، درباره «معنای مدلول یک لفظ» است که از آن لفظ فهمیده می‌شود و از این رو، مترادف با واژه «مدلول» است؛ خواه مدلول یک لفظ مفرد باشد یا جمله و خواه مدلول حقیقی باشد یا مجازی. واژه «مفهوم» در دومین کاربرد خود، در مقابل «مصدق» قرار می‌گیرد و منظور از آن، هر معنایی است که فهمیده می‌شود، حتی اگر مدلول لفظ نباشد؛ بنابراین معنای اول و غیر آن را در بر می‌گیرد (مظفر، ۱۳۷۵: ۱۰۷). «مفهوم» در این معنا، همان «تصور» یا «محتویات یک تصور» است و از آن نظر که معنایی است که از لفظ یا غیر آن فهمیده می‌شود مفهوم نام دارد و چون صورتی ذهنی است تصور نامیده می‌شود (خوانساری، ۱۳۷۶: ۲۶۹). هنگامی که گفته می‌شود «مفهوم منطقی» محتویات یک تصور است، منظور آن است که مجموع اجزای عقلی یک تصور است (پهلوان، ۱۳۸۰: ۹۷).

سومین کاربرد این واژه که در مقابل «منطوق» قرار می‌گیرد، معنایی خاص‌تر از دو معنای پیشین و اصطلاحی مربوط به علم اصول فقه است (مظفر، ۱۳۷۵: ۱۰۷).

مفهوم مدنظر در این پژوهش، به هیچ روی «مفهوم اصولی» نیست؛ ولی دو معنای نخست مفهوم، که می‌توان آنها را «مفهوم لغوی یا عرفی» و «مفهوم منطقی» نامید (پهلوان، ۱۳۸۰: ۹۴)، هر یک در بخشی از این پژوهش کاربرد دارد. در مراجعه به سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی، با فرازهایی روبه‌رو می‌شویم که واژه «حکمرانی» و هم‌خانواده‌هایش در آنها به‌کار رفته است. تحلیل این رویداد آن است که در نتیجه وجود یک پدیده مشخص در عالم خارج، نخست یک تصور و معنای مشخص از آن در ذهن رهبر معظم انقلاب شکل گرفته، و سپس ایشان با استفاده از الفاظ، به دنبال انتقال آن معنای ذهنی و حاضرکردن آن نزد مخاطبان بوده است. به این ترتیب، آنچه از الفاظ این فرازاها فهمیده می‌شود (مفهوم به معنای نخست)، ابزار و پلی است برای درک تصور ذهنی ایشان از پدیده خارجی حکمرانی و اجزای عقلی این تصور (مفهوم به معنای دوم). این پژوهش به دنبال آن است که نخست با استفاده از دلالت عبارت‌های دربردارنده واژه حکمرانی و هم‌خانواده‌هایش، به تصور ذهنی ایشان از حکمرانی دست یابد؛ سپس با صورت‌بندی اجزای عقلی به دست آمده از این تصور ذهنی ایشان در قالب یک تعریف، امکان درک مفهوم ایشان از حکمرانی را از راه درک الفاظ این تعریف برای خواننده فراهم آورد.

تعریف

هنگامی که با واژه‌ای از هر زبانی روبه‌رو می‌شویم، مثلاً با واژه «حکمرانی»، پس از تصور اجمالی معنای واژه و آشنایی با «تعریف لفظی» آن، در مرحله دوم به سراغ تصور ماهیت معنا می‌رویم؛ یعنی می‌خواهیم آنچه را واژه به‌طور اجمالی بر آن دلالت دارد، به تفصیل بشناسیم تا آن را در ذهن خود به‌طور کامل از غیر آن متمایز کنیم. پرسش این مرحله، پرسش از چیستی است؛ مثلاً می‌گوییم: «حکمرانی چیست؟» پاسخ به این پرسش، «شرح‌الاسم» یا به تعبیر دیگر «تعریف اسمی» نامیده می‌شود (مظفر و فیاضی، ۱۴۲۳ق: ۱۱۱).

پس از علم به شرح معنا، به دنبال تصدیق به وجود شیء هستیم. در این مرحله می‌پرسیم: «آیا چنین چیزی وجود دارد؟» سپس در مرحله چهارم در پی تصدیق ثبوت صفت یا حالتی برای شیء هستیم و بالاخره در مرحله پنجم، در پی علت هستیم: یا فقط علت حکم، یعنی برهان چیزی که پاسخ‌دهنده در پاسخ به پرسش مرحله چهارم گفته است؛ یا علت حکم و علت وجود با هم، تا سبب تحقق آن شیء را در واقع بشناسیم (مظفر و فیاضی، ۱۴۲۳ق: ۱۱۳ - ۱۱۲).

مقصود متخصصان علوم گوناگون از «تعریف»، دستاورد مرحله دوم از پنج مرحله پیش‌گفته است؛ یعنی «مجموع تصورات معلومی که موجب معلوم شدن تصور مجهولی باشد». تصورات انسان دو گونه است: یکی تصورات بدیهی بی‌نیاز از اکتساب که نه تنها نیاز به تعریف ندارد، که اساساً قابل تعریف نیست؛ دیگری تصورات غیر بدیهی که نیازمند اکتساب است (مُکْتَسَب) و از چند تصور دیگر به‌دست می‌آید. از آنجاکه تصورات بدیهی بسیار محدود است، متخصص هر علمی با یک سلسله مفهوم‌های مُکْتَسَب سروکار دارد که باید به‌گونه دقیق تعریف شوند تا تصویری کاملاً روشن و مطابق واقع (عالم خارج) از آن‌ها در ذهن حاصل شود (خوانساری، ۱۳۷۶: ۲۵۲ - ۲۵۱).

به بیان فنی‌تر، «تعریف، شناخت یا شناساندن تصویری مجهول است با کمک‌گرفتن از تصورات معلوم» (انتظام، ۱۳۹۶: ۲۲)؛ یعنی هم هنگامی که مجموع اجزای عقلی تشکیل‌دهنده یک پدیده در ذهن فرد حاضر می‌شود و تصور ذهنی او از آن پدیده شکل می‌گیرد، تعریف محقق می‌شود، و هم زمانی که فرد در مقام انتقال این مفهوم به دیگران، از عبارت یا عبارت‌های شفاهی یا مکتوب استفاده می‌کند. بر این اساس، همان‌گونه که در پایان بررسی واژه «مفهوم» اشاره شد، تعریف مدنظر در این پژوهش عبارتی است که با صورت‌بندی اجزای عقلی مفهوم حکمرانی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب به‌دست می‌آید که از راه بررسی دلالت عبارت‌های دارنده این واژه و هم‌خانواده‌هایش کشف شده است.

دلالت

«دلالت» عبارت است از بودن یک شیء به گونه‌ای که از علم به آن، علم به چیز دیگری به دست آید (خوانساری، ۱۳۷۶: ۱۱۱). بی‌شک انتقال ذهن از چیزی به چیز دیگر بی‌سبب نیست. این سبب چیزی نیست جز استواری رابطه میان دو چیز در ذهن. این رابطه ذهنی نیز به نوبه خود سببی دارد و سبب آن، علم به ملازمه میان دو چیز در خارج از ذهن است. به دلیل تفاوت این ملازمه از جهت «ذاتی بودن» یا «طبعی بودن» یا «ناشی از وضع و جعل جاعل بودن»، سه گونه دلالت داریم: عقلی، طبعی و وضعی (مظفر و فیاضی، ۱۴۲۳ق: ۴۲ - ۴۰).

در این پژوهش، چه در مقام کشف مفهوم «حکمرانی» مدنظر رهبر معظم انقلاب از عبارت‌های دارنده این واژه و هم خانواده‌هایش و چه در مقام ارائه تعریف تدوین شده بر اساس خرده مفاهیم به دست آمده در این اکتشاف به منظور انتقال مفهوم مدنظر ایشان به مخاطب، با دلالت الفاظ سروکار داریم که یکی از دو گونه کلی دلالت وضعی است. از آنجاکه لفظ از سه وجه متمایز بر معنا دلالت می‌کند، سه گونه دلالت لفظی داریم: مطابقی، تضمینی، التزامی. در گونه نخست، لفظ بر تمام معنای موضوع‌له خود دلالت می‌کند، مانند دلالت واژه «انسان» بر تمام معنای آن، یعنی «حیوان ناطق». این دلالت، دلالت اصلی الفاظ است. در دلالت تضمینی، لفظ بر بخشی از معنای موضوع‌له خود دلالت می‌کند، به گونه‌ای که آن بخش در ضمن معنای کامل قرار دارد؛ مانند دلالت واژه «انسان» فقط بر «حیوان» یا فقط بر «ناطق». این دلالت، فرعی از دلالت مطابقی است. دلالت التزامی در جایی است که لفظ بر معنایی خارج از معنای موضوع‌له خود دلالت می‌کند که لازمه آن است و آن را به دنبال خود می‌آورد؛ مانند دلالت واژه «دوات» (جوهردان) بر «قلم». این دلالت نیز فرعی از دلالت مطابقی است (مظفر و فیاضی، ۱۴۲۳ق: ۴۴ - ۴۳).

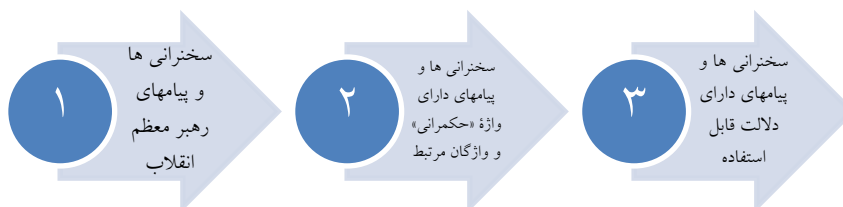
در واکاوی دلالت عبارت‌های دارنده واژه «حکمرانی» و هم خانواده‌هایش در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب، روشن است که هر جا واژه یا جمله یا عبارتی بر یکی از اجزای مفهوم حکمرانی دلالت مطابقی یا تضمینی داشت، باید از آن استفاده کرد. اما عبارت‌های دارای دلالت التزامی بر یکی از این خرده مفاهیم نیز می‌تواند در این پژوهش مورد استفاده قرار گیرد؛ مشروط به دو شرط. نخست آنکه تلازم میان معنای لفظ و معنای خارجی لازم آن، تلازمی ذهنی باشد نه صرف تلازم در خارج؛ زیرا در غیر این صورت، انتقال ذهن [از یک معنا به معنای دیگر] حاصل نخواهد شد. دیگر آنکه، این تلازم واضح و آشکار باشد تا وقتی ذهن معنای لفظ را تصور می‌کند، بدون واسطه شدن چیز دیگری، به لازمه آن منتقل شود (مظفر و فیاضی، ۱۴۲۳ق: ۴۴).

پ) چارچوب نظری

از آنجاکه بر اساس مبانی نظری پژوهش، گفتارها و نوشتارهای رهبر معظم انقلاب درباره حکمرانی بر پایه تصویری ذهنی از حکمرانی بوده و ایشان در قالب الفاظ، قصد انتقال آن مفهوم را داشته است (شکل شماره ۱)، پس از «شناسایی سخنرانی‌ها و پیام‌های دارای دلالت قابل استفاده به منظور کشف اجزای عقلی مفهوم حکمرانی» (شکل شماره ۲)، فرایند پژوهش ترسیم و اجرا شد.

شکل ۱. فرایند اشراب اجزای مفهوم حکمرانی در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر انقلاب (منبع: محقق ساخته)

شکل ۲. فرایند شناسایی سخنرانی‌ها و پیام‌های دارای دلالت قابل استفاده (منبع: محقق ساخته)

شکل ۳. فرایند تحلیل عبارتهای دارای دلالت قابل استفاده (منبع: محقق ساخته)

شکل ۴. فرایند تنظیم مفهوم حکمرانی برآمده از ادبیات رهبر انقلاب و ارائه تعریف حکمرانی
(منبع: محقق ساخته)

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از دید هدف «بنیادی - کاربردی» و از نظر ماهیت داده‌ها، از نوع «پژوهش‌های کیفی» است. بر این اساس، برای انجام آن باید از «روش پژوهش کیفی» استفاده شود. در گام نخست، «سخنرانی‌ها» و «پیام‌های مکتوب» دربردارنده واژه «حکمرانی» از مجموعه سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب از سال ۱۳۵۵ تا پایان سال ۱۴۰۳ به‌عنوان «جامعه آماری» پژوهش در نظر گرفته شد؛ اما با توجه به کم‌شماری آن‌ها و برای جلوگیری از محدودیت در دستیابی به مدلول‌های کافی برای تحقق هدف پژوهش، سخنرانی‌ها و پیام‌های دربردارنده هم‌خانواده‌های این واژه نیز به جامعه آماری افزوده شد. به این ترتیب و با توجه به اینکه پس از بررسی، تنها واژه‌های «حکمران» و «حکمرانان» (و نه حتی حکمران‌ها) در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب شناسایی شد، جامعه آماری با ۵۸ سخنرانی و پیام مکتوب شکل گرفت (۵۴ سخنرانی و ۴ پیام مکتوب).

پس از بررسی اولیه متن این سخنرانی‌ها و پیام‌ها مشخص شد که در برخی از آن‌ها واژه «حکمرانی» یا هم‌خانواده‌هایش، به‌صورت گذرا و بدون بسط مفهومی کافی به‌کار رفته است و عبارت دربردارنده آنها، «دالت لازم» را برای استنباط یکی از اجزای مفهوم حکمرانی یا حتی یک مفهوم مرتبط با حکمرانی ندارد. بر این اساس، با استفاده از «روش نمونه‌گیری هدفمند» و با معیار «کاربرد غیرگذرا» و دارای بسط مفهومی کافی واژه‌ها، نمونه این پژوهش از درون جامعه آماری شناسایی شد: ۳۲ سخنرانی و پیام مکتوب که شرح آن در جدول شماره ۱ آورده شده است.

جدول ۱. فهرست «نمونه پژوهش»

ردیف	تاریخ	عنوان سخنرانی با پیام
۱	۱۳۵۵/۱۰/۱۰	بیانات در نشست سه‌جانبه با شهید مطهری و دکتر شریعتی
۲	۱۳۶۹/۱۰/۱۰	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران
۳	۱۳۶۹/۱۰/۱۹	بیانات در دیدار اقشار گوناگون مردم قم در سالروز قیام نوزدهم دی
۴	۱۳۷۰/۱۰/۱۳	بیانات در دیدار مردم بخش دلوار بوشهر
۵	۱۳۷۱/۰۷/۲۹	بیانات در دیدار اقشار گوناگون مردم
۶	۱۳۷۴/۰۹/۲۹	بیانات در دیدار کارگزاران نظام
۷	۱۳۷۶/۰۲/۰۶	بیانات در دیدار کارگزاران نظام
۸	۱۳۷۷/۰۲/۱۸	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه
۹	۱۳۷۸/۱۰/۰۱	بیانات در پیام نوروزی سال ۱۳۷۸
۱۰	۱۳۷۹/۱۲/۲۰	بیانات در دیدار اعضای گروه تفحص شهدا
۱۱	۱۳۸۰/۱۰/۱۲	بیانات در دیدار جمعی از کشاورزان
۱۲	۱۳۸۱/۰۱/۱۶	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه
۱۳	۱۳۸۲/۰۹/۲۵	بیانات در دیدار مردم قزوین
۱۴	۱۳۸۷/۰۳/۲۱	بیانات در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم
۱۵	۱۳۸۸/۰۵/۱۲	بیانات در مراسم تنفیذ حکم دهمین دوره ریاست جمهوری
۱۶	۱۳۸۸/۰۸/۰۴	بیانات در دیدار کارگزاران و دست‌اندرکاران حج
۱۷	۱۳۸۹/۰۹/۰۴	بیانات در جمع ۱۱۰ هزار بسیجی در روز عید غدیر در آستانه روز بسیج مستضعفان
۱۸	۱۳۹۰/۰۷/۲۰	بیانات در اجتماع بزرگ مردم کرمانشاه
۱۹	۱۳۹۰/۱۱/۱۰	بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «جوانان و بیداری اسلامی»
۲۰	۱۳۹۰/۱۲/۰۳	بیانات در دیدار دانشمندان هسته‌ای
۲۱	۱۳۹۴/۰۷/۰۸	بیانات در دانشگاه علوم دریایی امام خمینی نوشهر
۲۲	۱۳۹۸/۰۲/۱۸	بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه
۲۳	۱۳۹۹/۱۲/۲۱	بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید میث
۲۴	۱۴۰۰/۰۱/۰۱	بیانات در سخنرانی نوروزی خطاب به ملت ایران
۲۵	۱۴۰۰/۰۲/۲۱	بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی
۲۶	۱۴۰۰/۰۲/۳۱	پیام به ملت فلسطین در پی پیروزی مقاومت در جنگ ۱۲ روزه بر رژیم صهیونیستی
۲۷	۱۴۰۰/۰۸/۲۶	بیانات در دیدار جمعی از نخبگان و استعدادهای برتر علمی کشور
۲۸	۱۴۰۰/۱۲/۱۹	بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری
۲۹	۱۴۰۱/۰۲/۰۶	بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان
۳۰	۱۴۰۱/۰۷/۲۷	بیانات در دیدار نخبگان و استعدادهای برتر تحصیلی
۳۱	۱۴۰۳/۰۲/۳۱	پیام رهبر انقلاب به مناسبت آغاز به کار ششمین دوره مجلس خبرگان رهبری
۳۲	۱۴۰۳/۰۶/۰۶	بیانات در نخستین دیدار هیئت دولت چهاردهم

(منبع: محقق ساخته)

با توجه به اینکه جامع‌ترین و معتبرترین منبع سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب، «پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» است، برای گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای و مراجعه به پایگاه‌های اینترنتی استفاده شده است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون و ابزار نرم‌افزار MAXQDA نسخه 24.4.1 استفاده شده است. کاربرد تحلیل مضمون در جایی است که پژوهشگر به دنبال شناسایی الگوهایی از معانی و موضوعات مورد علاقه در داده‌ها باشد (شیخزاده و بنی‌اسد، ۱۴۰۲: ۱۸۵)؛ همان چیزی که هدف این پژوهش است. تحلیل مضمون اغلب یک رویکرد تحلیل کیفی واحد معرفی می‌شود، درحالی‌که بهتر است آن را چتری بدانیم که رویکردهای کاملاً متفاوتی را با هدف شناسایی الگوها (مضمون‌ها) در داده‌های کیفی در بر می‌گیرد. پس زمانی که در روش‌شناسی پژوهش از «تحلیل مضمون» نام برده می‌شود، جا دارد پرسیده شود «با کدام رویکرد؟» (شیخزاده و بنی‌اسد، ۱۴۰۲: ۱۲). بر این اساس، دقیق‌تر آن است که گفته شود: روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش، «روش تحلیل مضمون با رویکرد شبکه مضامین» است.

فرایند تحلیل مضمون با رویکرد شبکه مضامین، دربردارنده سه مرحله، شش گام و ۲۰ اقدام به شرح جدول شماره ۲ است (شیخزاده و بنی‌اسد، ۱۴۰۲: ۱۸۶-۱۸۵) که در این پژوهش نیز این مراحل و اقدام‌ها به شرحی که در ادامه و در بخش «تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش» آمده، دنبال شده است.

جدول ۲. فرایند گام‌به‌گام تحلیل مضمون با رویکرد شبکه مضامین

مرحله	گام	اقدام
۱. آشنایی با متن	۱. ایجاد شناسه‌های اولیه و شناسه‌گذاری	۱. پیاده‌سازی داده‌ها (در صورت لزوم)
		۲. مطالعه اولیه و مطالعه دوباره داده‌ها
		۳. نوشتن ایده‌های اولیه
	۲. شناسه‌گذاری	۴. پیشنهاد چارچوب شناسه‌گذاری (کدگذاری) و تهیه قالب مضمون‌ها
		۵. جداسازی متن به بخش‌های کوچک‌تر
		۶. شناسه‌گذاری (کدگذاری) ویژگی‌های جالب داده‌ها
	۳. جست‌وجو و شناسایی مضمون‌ها	۷. تطبیق دادن شناسه‌ها (کدها) با قالب مضمون‌ها
		۸. استخراج مضمون‌ها از بخش‌های شناسه‌گذاری شده متن
		۹. پالایش و بازبینی مضمون‌ها

ادامه جدول ۲. فرایند گام به گام تحلیل مضمون با رویکرد شبکه مضامین

مرحله	گام	اقدام
۱. ترسیم شبکه مضمون‌ها	۴. ترسیم شبکه مضمون‌ها	۱۰. بررسی و کنترل همخوانی مضمون‌ها با شناسه‌های استخراج شده
		۱۱. مرتب کردن مضمون‌ها
		۱۲. انتخاب مضمون‌های پایه، مضمون‌های سازمان دهنده و مضمون‌های فراگیر
		۱۳. ترسیم نقشه(های) مضمون‌ها
		۱۴. اصلاح و تأیید شبکه(های) مضمون‌ها
۵. تحلیل شبکه مضمون‌ها	۵. تحلیل شبکه مضمون‌ها	۱۵. تعریف و نام گذاری مضمون‌ها
		۱۶. توصیف و توضیح شبکه مضمون‌ها
۶. تدوین گزارش	۶. تدوین گزارش	۱۷. تلخیص شبکه مضمون‌ها و بیان مختصر و صریح مضمون‌ها
		۱۸. استخراج نمونه‌های جالب و مورد توجه از داده‌ها
		۱۹. مرتبط کردن نتایج تحلیل با سؤال‌های پژوهش و مبانی نظری
		۲۰. نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل‌ها

(منبع: محقق ساخته)

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

از آنجاکه در این فرایند، مهم نیست «پیاده‌سازی داده‌ها» را پژوهشگر انجام دهد، متن داده‌های پژوهش از صفحه «بیانات» و «پیام‌ها» در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۴) بارگیری شد. اما مهم است که پژوهشگر به گونه‌ای در داده‌ها غرق شود که با عمق و غنای محتوای آنها کاملاً آشنا باشد و این امر، مستلزم مطالعه فعال داده‌ها (اقدام شماره ۲) است. پیشنهاد کارشناسان این روش آن است که پیش از شروع شناسه گذاری، حداقل یک بار کل داده‌ها مطالعه شود (شیخزاده و دیگران، ۱۳۹۰)؛ اما با توجه به اینکه گام نخست و به ویژه مطالعه اولیه داده‌ها، ستون فقرات فرایند این پژوهش است و ایده‌های اصلی شناسه گذاری‌ها و الگوها همین جا شکل می‌گیرد، سخنرانی‌ها و پیام‌های نمونه پژوهش سه بار مطالعه اولیه شد.

پس از «ثبت ایده‌های اولیه» (اقدام شماره ۳) و دستیابی به فهرست اولیه از ایده‌ها، نوبت به برداشتن گام دوم رسید. به پشتوانه فهرست اولیه ایده‌ها «چارچوب پیشنهادی شناسه گذاری» در نظر گرفته شد (اقدام شماره ۴) و با توجه به آن، متن داده‌ها به بخش‌های کوچک‌تر قابل استفاده و دلالت‌گیری تفکیک شد (اقدام شماره ۵). این بخش‌ها، بخش‌هایی از واحدهای نمونه پژوهش (تک تک سخنرانی‌ها و پیام‌ها) است که به طور جداگانه قابل تحلیل است. درحالی‌که واحدهای نمونه حدودمرزی دارد که به طور عینی قابل تشخیص است، تمایز این بخش‌های کوچک‌تر برخاسته از

دیدگاه پژوهشگر و حاصل توصیف او است (کریپندورف و نایی، ۱۴۰۲: ۷۵)؛ یعنی بخش‌هایی از داده‌ها که امکان شناسه‌گذاری داشت و می‌شد در آن حداقل یک شناسه (کد) شناسایی کرد، از متن اصلی داده‌ها جدا شد.

مهم‌ترین نکته‌ای که در جداسازی متن داده‌ها باید به آن توجه می‌شد این بود که بخش‌های کوچک‌تری که برای شناسه‌گذاری انتخاب شدند، کامل و دربرگیرنده داده‌های مرتبط با مفهوم شناسه مربوط باشند (شیخ‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۸۸)؛ به این معنا که عبارت دربردارنده مفهوم شناسایی شده در قالب یک شناسه (کد)، طوری با حفظ بافت از متن اصلی جدا شد که هنگام مطالعه مستقل آن، شناسه نسبت داده‌شده به آن به‌سادگی قابل برداشت است. نکته روشی دیگری که در اینجا رعایت شد این است که هنگام شناسه‌گذاری در روش تحلیل مضمون، برای هرگونه مضمون یا الگوی بالقوه یک شناسه (کد) در نظر گرفته می‌شود و در نتیجه آن، در بخش‌هایی از داده‌ها برای بیش از یک مضمون و حتی شمار فراوانی از مضمون‌های مختلف، شناسه‌گذاری انجام می‌شود (شیخ‌زاده و بنی‌اسد، ۱۴۰۲: ۱۸۸ - ۱۸۷).

در پایان گام دوم فرایند این پژوهش و پس از «شناسه‌گذاری ویژگی‌های جالب داده‌ها» (اقدام شماره ۶)، از مجموع ۳۲ سخنرانی و پیام برگزیده، ۱۳۸ شناسه (کد) اولیه به‌دست آمد که فهرست گزیده این شناسه‌ها در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. فهرست شناسه‌های برگزیده از مجموع ۱۳۸ شناسه اولیه (منبع: محقق ساخته)

ردیف	شناسه (کد) اولیه	عبارت مورد استفاده	نام منبع
۱	حکمرانی قدرت‌های استکباری بر بسیاری از کشورها از راه وادار کردن سران آن کشورها به تصمیم‌گیری بر اساس خواست آنها	امروز قدرت‌های استکباری یک اشاره می‌کنند و با اشاره آنها، به‌وسیله دولتی، در نقطه‌ای از دنیا، تصمیمی گرفته می‌شود. سفیر آمریکا، سفیر انگلیس یا سفیر فلان کشور مقتدر دیگر، با وزیر خارجه، وزیر دارایی و حتی رئیس‌جمهور فلان کشور، می‌نشیند حرف می‌زند، اشاره دولت خودش را می‌رساند و آن دولت بیچاره، تصمیم‌گیری می‌کند! آن رئیس‌جمهور یا آن وزیر خارجه، تسلیم می‌شود، تصمیم‌گیری می‌کند! امروز قدرت‌ها، این‌گونه در کشورهای جهان سوم حکمرانی و قدرت‌نمایی می‌کنند.	۱۳۷۱/۰۷/۲۹
۲	استفاده از عبارت «حکمرانی» برای منطق مستکبران و وادار کردن دیگران به پذیرش اراده آنها و عمل طبق آن	منطق امروز آمریکا این است که دنیا را باید با زور اداره کرد! می‌گویند زور داریم، سلاح داریم؛ دنیا را با زور وادار می‌کنیم آنچه که ما می‌خواهیم همان را بپذیرند و عمل کنند؛ اما در اشتباه‌اند؛ نمی‌شود، چنین چیزی امکان ندارد. قبل از اینها هم در طول تاریخ در دنیا و حتی در زمان خود ما کسانی بودند که خیال می‌کردند با زور و سرنیزه می‌شود بر ملت‌های خودشان یا ملت‌های دیگر سوار شد و حکمرانی کرد.	۱۳۸۱/۰۱/۱۶

ادامه جدول ۳. فهرست شناسه‌های برگزیده از مجموع ۱۳۸ شناسه اولیه (منبع: محقق ساخته)

ردیف	شناسه (کد) اولیه	عبارت مورد استفاده	نام منبع
۳	ضرورت اعتقاد به مردم در حکمرانی	آنکه معتقد است که چه از لحاظ دفاعی، چه از لحاظ سیاسی، چه از لحاظ اقتصادی، چه از لحاظ تولید و امثال این‌ها کاری در کشور نمی‌شود انجام داد، واقعاً لایق فرمانروایی و حکمرانی بر این مردم نیست؛ بایستی کسانی بر سرکار بیایند که معتقد به مردم باشند.	۱۴۰۰/۰۲/۲۱
۴	حکمرانی امریکا بر بسیاری از کشورها با وجود حکومت‌های خود آن کشورها	سال‌ها بود که امریکا در این منطقه حکمرانی می‌کرد. دولت مصر، دولت تونس، این سال‌های آخر، قذافی به‌ظاهر انقلابی و سابقه انقلابی‌دار و همچنین حاکمان بعضی از کشورهای دیگر، گوش به فرمان امریکا بودند. امریکا در این منطقه یک‌ه‌تاز بود.	۱۳۹۰/۰۷/۲۰
۵	آیین حکمرانی یعنی آیین تنظیم‌های اجتماعی	در این نظام سیاسی، آیین حکمرانی از کتاب خدا گرفته می‌شود و از آنچه خدای متعال بر پیغمبر نازل می‌کند، که می‌فرماید: قَبِعَتْ اللَّهُ التَّبِیْنَ مَبْشُرِیْنَ وَ مَنذِرِیْنَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْکِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ؛ «لِيَحْكُمَ» یعنی «لِيَحْكُمَ» کتاب؛ این کتاب حکم کند بین مردم در آنچه باید انجام بدهند و حاکم او است در همه تنظیم‌های اجتماعی.	۱۳۹۹/۱۲/۲۱
۶	ملازمه حکمرانی با اطاعت طرف مقابل	نظام سلطه یعنی دنیا تقسیم بشود به سلطه‌گر و سلطه‌پذیر؛ یک عده‌ای حتماً بایستی قدرتمندانه بر همه دنیا حکمرانی کنند، کشورهای دیگر هم بایستی زیر پوشش‌های مختلف از این‌ها اطاعت کنند.	۱۴۰۱/۰۷/۲۷
۷	حکمرانی دین یعنی اطاعت در همه امور زندگی	دین برای این است: مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ؛ معنای «لِيُطَاعَ» فقط این نیست که اگر گفت نماز بخوانید، نماز بخوانید؛ نه، [معنایش] اطاعت در همه امور زندگی [است]؛ یعنی حکمرانی.	۱۳۹۸/۰۲/۱۸
۸	حکمرانی یعنی شیوه‌های تحقق اهداف نظام	در نظام اسلامی، حکمرانی، بشری و هدف‌ها الهی است. هدف‌ها، عدالت و کرامت انسان و آبادی زمین و پربارکردن زمان و درنهایت، زندگی توحیدی و عروج آدمی به مرتبت قرب خدا است؛ و شیوه‌ها، بهره‌گیری از خرد و تجربه جمعی، و به‌کارگرفتن فکرها و زبان‌ها و بازوهای کارآمد و گام‌های استوار آحاد مردم است.	۱۴۰۳/۰۲/۳۱
۹	تحقق اهداف نظام سیاسی با حکمرانی	هدف این است که یک نظام سیاسی به وجود بیاید که بتواند این اهداف را با تشکیل برنامه‌ها و مناسبات اجتماعی و مناسبات گوناگون بشری تحقق ببخشد. در این نظام سیاسی، آیین حکمرانی از کتاب خدا گرفته می‌شود.	۱۳۹۹/۱۲/۲۱
۱۰	تعیین جهت حرکت دنیوی و اخروی یک جامعه در حکمرانی بر آن جامعه	امامت یعنی یک فردی، یک گروهی بر یک جامعه‌ای حکمرانی می‌کنند و جهت حرکت آنها را در امر دنیا و در امر معنویت و آخرت مشخص می‌کنند. این یک مسئله همگانی است برای همه جوامع بشری	۱۳۸۹/۰۹/۰۴
۱۱	دستورمندبودن حکمرانی	در سوره مائده [می‌فرماید]: وَلِيَحْكُمَ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ؛ انجیل حاکم است؛ یعنی دستور حکمرانی از انجیل گرفته می‌شود برای اهل انجیل	۱۳۹۹/۱۲/۲۱
۱۲	علم و دستگاه‌های تبلیغاتی؛ ابزار حکمرانی سرمایه‌داران بزرگ بر دنیا	امروز در دنیا سرمایه‌داران بزرگ، کمپانی‌داران بزرگ، جهان‌خواران، قدرت‌طلبان، با مجهز شدن به علم و دستگاه‌های تبلیغاتی، بر سیاست دنیا دارند زورگرایی می‌کنند و حکمرانی می‌کنند.	۱۳۹۴/۰۷/۸۰

ادامه جدول ۳. فهرست شناسه‌های برگزیده از مجموع ۱۳۸ شناسه اولیه (منبع: محقق ساخته)

ردیف	شناسه (کد) اولیه	عبارت مورد استفاده	نام منبع
۱۳	ضرورت مدیریت و راهبری برای اجرای دستورالعمل حکمرانی	بعثت به معنای برانگیختگی پیغمبر است، این برانگیختگی با ارسال کتاب الهی و دستور حکمرانی الهی که به پیغمبر نازل می‌شود همراه است و مفاد این حکمرانی را پیغمبر خدا، رسول الهی اعمال می‌کند و اجرا می‌کند و راهبری می‌کند به شکل‌های مختلفی که عرض کردیم.	۱۳۹۹/۱۲/۲۱
۱۴	دلالت «عنوان بیانگر سبک حکمرانی جامعه» بر شکل جامعه (از نظر سیاسی، اقتصادی و روابط اجتماعی)	در جامعه جاهلی، ارباب متفرقون بر مردم حکمروایی می‌کنند؛ یعنی ذهن انسان، جسم انسان، تفکر و اندیشمندی انسان، ثروت انسان، نیروی کار انسان و خلاصه همه مایه‌هایی که در انسان وجود دارد، در جامعه جاهلی در تصرف خدایان متفرق و حکمرانان متفرق است؛ در تصرف خدای واحد نیست و به نظر من، نام جامعه توحیدی اصلاً می‌تواند به‌طور کلی شکل جامعه توحیدی را هم از لحاظ سیاسی، هم از لحاظ اقتصادی و هم از لحاظ روابط اجتماعی مشخص کند.	۱۳۵۵/۱۰/۱۰

در گام سوم، نخست شناسه‌های به‌دست‌آمده در «قالب اولیه مضمون‌ها» مرتب، و همه داده‌های شناسه‌گذاری‌شده مرتبط با هر یک از مضمون‌های اولیه پیشنهادی، شناسایی و گردآوری شد (اقدام شماره ۷). به این ترتیب، با تجزیه و تحلیل شناسه‌ها و بررسی چگونگی ترکیب و تلفیق شناسه‌های گوناگون، ۴۷ مضمون پایه از بخش‌های شناسه‌گذاری‌شده متن استخراج شد (اقدام شماره ۸) که فهرست آنها و تعداد شناسه‌های هر یک در جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول ۴. فهرست مضمون‌های پایه و تعداد شناسه‌های مربوط به هر یک

ردیف	مضمون‌های پایه	شناسه‌ها	ردیف	مضمون‌های پایه	شناسه‌ها
۱	مبثنی بر کارشناسی بودن حکمرانی	۱۲	۲۵	تأثیرگذاری بر حرکت عمومی جامعه؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۲
۲	قانونمندبودن حکمرانی	۳	۲۶	تبیین اصل وجود حکمرانی اسلامی	۳
۳	مردمی بودن حکمرانی	۶	۲۷	مفهوم ولایت (عنوان حکمرانی در اسلام)	۴
۴	مبثنی بر اعتماد به نفس ملی بودن حکمرانی	۱	۲۸	«ولایت» نام داشتن حکمرانی اسلامی	۱
۵	مبثنی بر استقلال بودن حکمرانی	۱	۲۹	اهداف مبانی حکمرانی اسلامی	۴
۶	وابسته بودن حکمرانی	۱	۳۰	اهداف غایی حکمرانی اسلامی	۲
۷	زور و فشار به مردم در حکمرانی	۱	۳۱	مردمی بودن حکمرانی اسلامی	۳
۸	ظلم و فساد در حکمرانی	۱	۳۲	دینی و معنوی بودن حکمرانی اسلامی	۲
۹	تحقیر مردم در حکمرانی	۱	۳۳	عادلانه بودن حکمرانی اسلامی	۴
۱۰	محفلی و رفاقتی و توصیه‌ای بودن حکمرانی	۱	۳۴	نیاز حکمرانی به دستورالعمل	۵

ادامه جدول ۴. فهرست مضمون‌های پایه و تعداد شناسه‌های مربوط به هر یک

ردیف	مضمون‌های پایه	شناسه‌ها	ردیف	مضمون‌های پایه	شناسه‌ها
۱۱	حکمرانی استبدادی	۵	۳۵	نیاز حکمرانی به برنامه	۲
۱۲	حکمرانی مردم‌سالاری	۱	۳۶	ابزارهای حکمرانی	۹
۱۳	حکمرانی سلطنتی	۱	۳۷	نیاز حکمرانی به مجری و متصدی	۵
۱۴	تمایز گونه‌های مختلف حکمرانی بر اساس نوع رابطه با مردم	۳	۳۸	نیاز حکمرانی به دستگاه اجرایی	۴
۱۵	ایجاد مناسبات اجتماعی و مناسبات بشری؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱	۳۹	نیاز حکمرانی به راهبر	۲
۱۶	تنظیم‌های اجتماعی؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱	۴۰	واژگان هم‌نشین با حکمرانی	۶
۱۷	شکل‌دادن به جامعه از نظر سیاسی و اقتصادی و روابط اجتماعی؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱	۴۱	نسبت حکمرانی با نظام سیاسی	۲
۱۸	اطاعت طرف مقابل؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۶	۴۲	جدایی حکمرانی حقیقی از حکومت ظاهری	۳
۱۹	تسلط بر یک قلمرو؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۴	۴۳	سبک و روش بودن حکمرانی	۳
۲۰	وادارکردن دیگران به پذیرش اراده خود و عمل طبق آن؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱	۴۴	بشری‌بودن حکمرانی	۲
۲۱	تصمیم‌سازی؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱	۴۵	طرح‌بودن حکمرانی	۱
۲۲	سیاست‌گذاری؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۲	۴۶	قلمروهای حکمرانی	۵
۲۳	اعمال قدرت؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۳	۴۷	سایر (تثبیت‌نشده)	۴
۲۴	تحقق اهداف نظام سیاسی؛ کارکرد حکمرانی	۲	۱۳۸	جمع کل شناسه (کد)های اولیه	

(منبع: محقق ساخته)

در پایان گام سوم و به‌منظور اطمینان از اینکه مضمون‌های شناسایی‌شده به‌اندازه کافی خاص و مجزا و غیر تکراری و در عین حال، به‌اندازه کافی کلان هستند تا مجموعه ایده‌های مطرح‌شده در بخش‌هایی از متن‌ها را شامل شوند، مضمون‌های شناسایی‌شده بازبینی و پالایش شدند. این‌گونه، کل داده‌ها به مجموعه‌ای از مضمون‌های مهم قابل قبول و قابل کنترل تبدیل شد که می‌توان مطمئن بود بیانگر چکیده و خلاصه‌ای از متن اصلی هستند (شیخ‌زاده و بنی‌اسد، ۱۴۰۲: ۱۸۸). به این ترتیب، مرحله نخست فرایند تحلیل مضمون به پایان رسید.

در آغاز مرحله دوم، یعنی «تشریح و تفسیر متن» و به‌منظور برداشتن گام چهارم از فرایند تحلیل مضمون داده‌های پژوهش (ترسیم شبکه مضامین)، پس از «بررسی و کنترل نهایی همخوانی مضمون‌های پایه شناسایی‌شده با شناسه‌های استخراج‌شده و تثبیت آنها» (اقدام شماره ۱۰) و «مرتب‌کردن مضمون‌ها و برقراری نظم اولیه میان آنها» (اقدام شماره ۱۱)، نوبت به انتخاب مضمون‌های سازمان‌دهنده و فراگیر (اقدام شماره ۱۲) رسید. با تکیه بر مضمون‌های پایه استخراج‌شده، ۱۵ «مضمون سازمان‌دهنده» شناسایی شد که فهرست آن‌ها و مضمون‌های پشتیبان هر یک، در جدول شماره ۵ ارائه شده است. در اینجا، سه مضمون پایه «تبیین اصل وجود حکمرانی اسلامی»، «قلمروهای حکمرانی» و «سایر» ذیل هیچ مضمون سازمان‌دهنده‌ای قرار نگرفت.

جدول ۵. فهرست مضمون‌های سازمان‌دهنده و مضمون‌های پایه پشتیبان هر یک

ردیف	مضمون‌های سازمان‌دهنده	ردیف	مضمون‌های پایه	شناسه‌ها
۱	اوصاف مطلوب حکمرانی	۱	مبتنی بر کارشناسی‌بودن حکمرانی	۱۲
		۲	قانون‌مند بودن حکمرانی	۳
		۳	مردمی‌بودن حکمرانی	۶
		۴	مبتنی بر اعتمادبه‌نفس ملی بودن حکمرانی	۱
		۵	مبتنی بر استقلال بودن حکمرانی	۱
۲	اوصاف نامطلوب حکمرانی	۱	وابسته‌بودن حکمرانی	۱
		۲	زور و فشار به مردم در حکمرانی	۱
		۳	ظلم و فساد در حکمرانی	۱
		۴	تحقیر مردم در حکمرانی	۱
		۵	محفلی و رفاقتی و توصیه‌ای‌بودن حکمرانی	۱
۳	گونه‌های مختلف حکمرانی	۱	حکمرانی استبدادی	۵
		۲	حکمرانی مردم‌سالاری	۱
		۳	حکمرانی سلطنتی	۱
۴	نوع رابطه با مردم؛ معیار اصلی تمایز سبک‌های حکمرانی	۱	تمایز گونه‌های مختلف حکمرانی بر اساس نوع رابطه با مردم	۳
۵	کارکردهای پایه حکمرانی	۱	ایجاد مناسبات اجتماعی و مناسبات گوناگون بشری؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱
		۲	تنظیم‌های اجتماعی؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱
		۳	شکل‌دادن به جامعه از نظر سیاسی و اقتصادی و روابط اجتماعی؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱

ادامه جدول ۵. فهرست مضمون‌های سازمان دهنده و مضمون‌های پایه پشتیبان هر یک

ردیف	مضمون‌های سازمان دهنده	ردیف	مضمون‌های پایه	شناسه‌ها
۶	کارکردهای میانی حکمرانی	۱	اطاعت طرف مقابل؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۶
		۲	تسلط بر یک قلمرو؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۴
		۳	وادار کردن دیگران به پذیرش اراده خود و عمل طبق آن؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱
		۴	تصمیم‌سازی؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۱
		۵	سیاست‌گذاری؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۲
		۶	اعمال قدرت؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۳
۷	کارکردهای غایی حکمرانی	۱	تحقق اهداف نظام سیاسی؛ کارکرد حکمرانی	۲
		۲	تأثیرگذاری بر حرکت عمومی جامعه؛ یکی از کارکردهای حکمرانی	۲
۸	«ولایت» نام داشتن حکمرانی اسلامی	۱	مفهوم ولایت (عنوان حکمرانی در اسلام)	۴
		۲	«ولایت» نام داشتن حکمرانی اسلامی	۱
۹	اهداف حکمرانی اسلامی	۱	اهداف میانی حکمرانی اسلامی	۴
		۲	اهداف غایی حکمرانی اسلامی	۲
۱۰	ویژگی‌های سبک حکمرانی اسلامی	۱	مردمی‌بودن حکمرانی اسلامی	۳
		۲	دینی و معنوی‌بودن حکمرانی اسلامی	۲
		۳	عادلانه‌بودن حکمرانی اسلامی	۴
		۱	نیاز حکمرانی به دستورالعمل	۵
۱۱	بایسته‌های حکمرانی در مقام نظر	۲	نیاز حکمرانی به برنامه	۲
		۱	ابزارهای حکمرانی	۹
۱۲	بایسته‌های حکمرانی در مقام عمل و اجرا	۲	نیاز حکمرانی به مجری و متصدی	۵
		۳	نیاز حکمرانی به دستگاه اجرایی	۴
		۴	نیاز حکمرانی به راهبر	۲
		۱	واژگان هم‌نشین با حکمرانی	۶
۱۳	مفاهیم دارای نزدیکی معنایی با حکمرانی	۱	نسبت حکمرانی با نظام سیاسی	۲
		۲	جدایی حکمرانی حقیقی از حکومت ظاهری	۳
۱۴	مفاهیم متفاوت با حکمرانی	۱	سبک و روش بودن حکمرانی	۳
		۲	بشری بودن حکمرانی	۲
		۳	طرح بودن حکمرانی	۱
		۴۴	تعداد شناسه (کد)های پشتیبان مضمون‌های پایه	۱۲۶

(منبع: محقق ساخته)

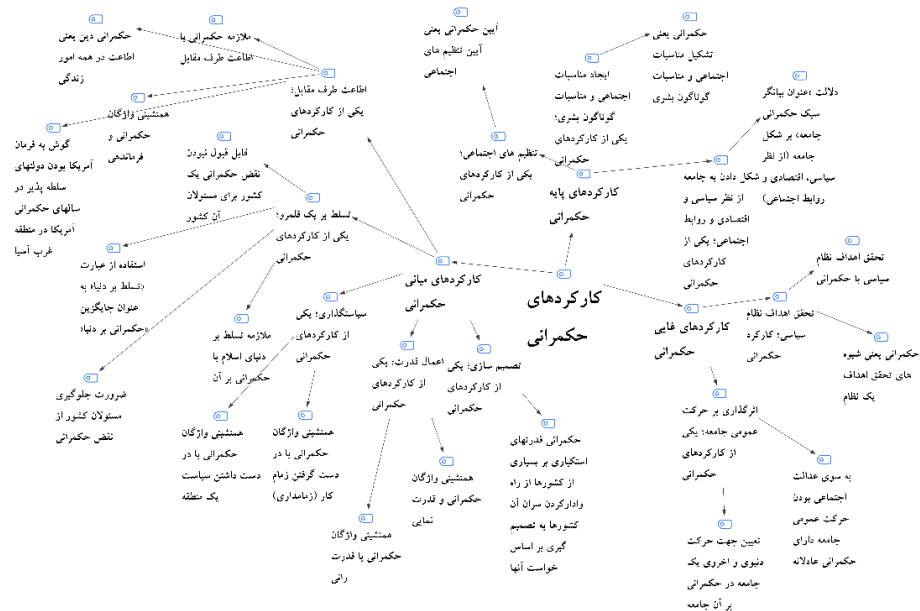
سپس ۱۴ مضمون از ۱۵ مضمون سازمان دهنده، ذیل پنج «مضمون فراگیر» دسته‌بندی شد و مضمون سازمان دهنده «ماهیت حکمرانی»، ذیل هیچ مضمونی قرار نگرفت. این پنج مضمون فراگیر به همراه مضمون‌های سازمان دهنده پشتیبان هر یک، در جدول شماره ۶ ارائه شده است.

جدول ۶. فهرست مضمون‌های فراگیر و مضمون‌ها و شناسه‌های پشتیبان هر یک

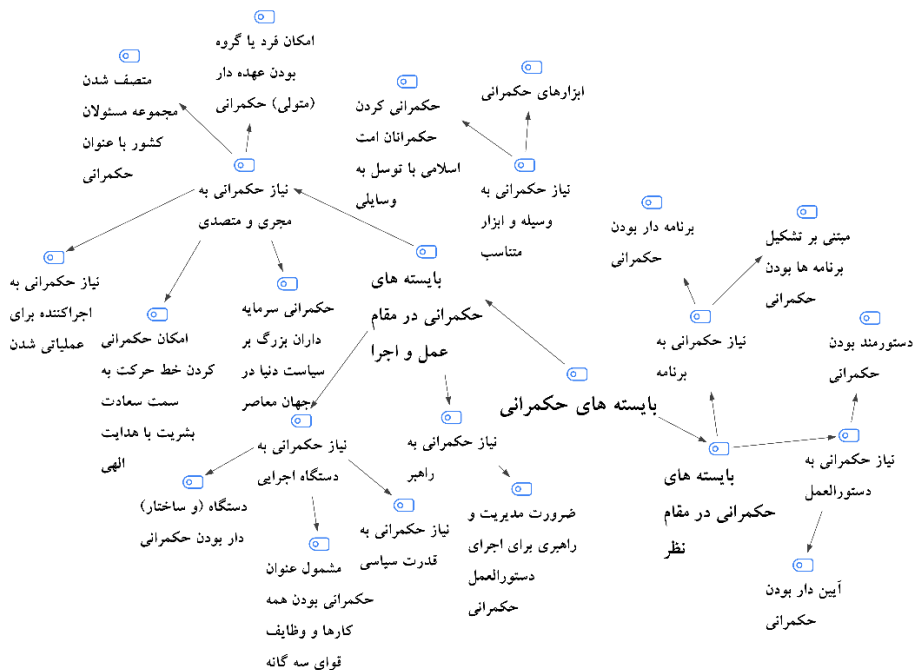
ردیف	مضمون‌های فراگیر	مضمون‌های سازمان‌دهنده	تعداد مضمون‌های پایه پشتیبان	تعداد شناسه‌های اولیه پشتیبان
۱	سبک‌های حکمرانی	اوصاف مطلوب حکمرانی	۵	۲۳
		اوصاف نامطلوب حکمرانی	۵	۵
		گونه‌های مختلف حکمرانی	۳	۷
		نوع رابطه با مردم؛ معیار اصلی تمایز سبک‌های حکمرانی	۱	۳
۲	کارکردهای حکمرانی	کارکردهای پایه حکمرانی	۳	۳
		کارکردهای میانی حکمرانی	۶	۱۷
		کارکردهای غایی حکمرانی	۲	۴
۳	حکمرانی اسلامی	«ولایت» نام داشتن حکمرانی اسلامی	۲	۵
		اهداف حکمرانی اسلامی	۲	۶
		ویژگی‌های سبک حکمرانی اسلامی	۳	۹
۴	بایسته‌های حکمرانی	بایسته‌های حکمرانی در مقام نظر	۲	۷
		بایسته‌های حکمرانی در مقام عمل و اجرا	۴	۲۰
۵	نسبت حکمرانی با مفاهیم مرتبط	مفاهیم دارای نزدیکی معنایی با حکمرانی	۱	۶
		مفاهیم متفاوت با حکمرانی	۲	۵
		جمع کل	۱۴	۱۲۰

(منبع: محقق ساخته)

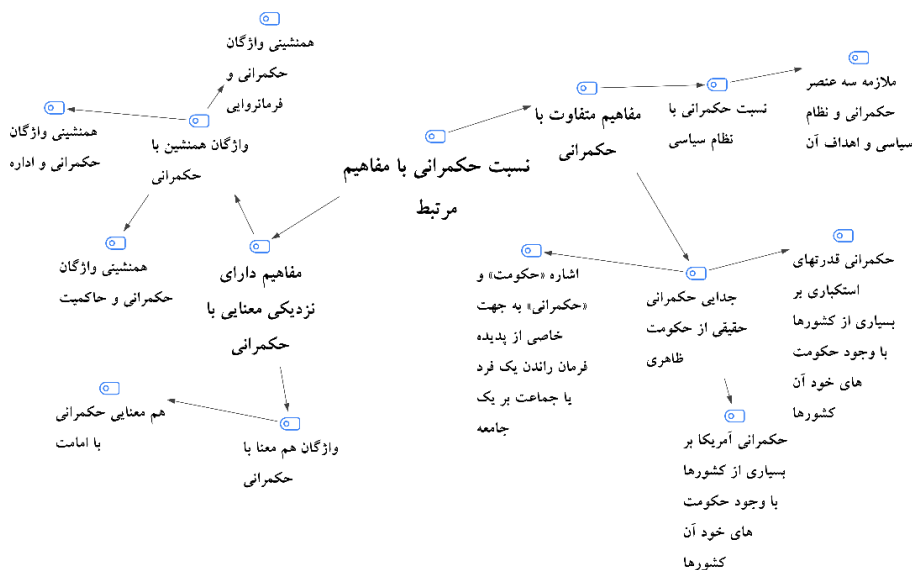
از آنجا که هدف کلی این پژوهش، «تعریف مفهوم حکمرانی بر پایه دلالت‌های این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب» است، مضمون فراگیر «حکمرانی اسلامی» و مضمون‌های ذیل آن نمی‌تواند به تدوین تعریف مفهوم حکمرانی، فارغ از گونه‌های مختلف اسلامی و غیر اسلامی آن، کمکی بکند؛ همچنین کاربری مضمون فراگیر «سبک‌های حکمرانی» فرع بر دستیابی به مفهوم حکمرانی و پس از داشتن تعریفی از حکمرانی است. از این رو، در ادامه این پژوهش، به ترسیم نقشه‌های سه مضمون فراگیر «کارکردهای حکمرانی»، «بایسته‌های حکمرانی» و «نسبت حکمرانی با مفاهیم مرتبط» بسنده شد (اقدام شماره ۱۳) که سه نقشه حاصل از آن، پس از «اصلاح و تأیید شبکه‌های مضمون‌ها» (اقدام شماره ۱۴)، در قالب شکل‌های شماره ۵ تا ۷ ارائه شده است.

شکل ۵. نقشه مضمون فراگیر «کارکردهای حکمرانی» (منبع: محقق ساخته)

شکل ۶. نقشه مضمون فراگیر «بایسته های حکمرانی» (منبع: محقق ساخته)

شکل ۷. نقشه مضمون فراگیر «نسبت حکمرانی با مفاهیم مرتبط» (منبع: محقق ساخته)

از آنجا که شبکه‌های مضامین، ابزاری برای تحلیل هستند، نه خود تحلیل (شیخ‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۸۲)، پس از ترسیم شبکه‌های مضامین، نوبت به تحلیل این شبکه‌ها در گام پنجم فرایند این پژوهش رسید. به این منظور، نخست باید پس از نهایی‌سازی مضمون‌های ترسیم‌شده در این شبکه‌ها، آن‌ها را تعریف کرد (اقدام شماره ۱۵). بر این اساس، «کارکردهای حکمرانی»، اهداف و دستاوردهایی است که هر حکمرانی، برای تحقق آنها طراحی و اجرا می‌شود و «بایسته‌های حکمرانی»، نیازمندی‌های هر حکمرانی برای تحقق و موفقیت است. پس از تعریف، شبکه هر یک از این مضمون‌های فراگیر، نیازمند «توصیف و توضیح» است (اقدام شماره ۱۶).

کارکردهای حکمرانی را می‌توان در سه دسته کلی جای داد: کارکردهای پایه، کارکردهای میانی، کارکردهای غایی. کارکردهای پایه، اهداف یا دستاوردهایی است که در وهله نخست از حکمرانی مورد انتظار است و معمولاً در کوتاه‌مدت (البته در مقیاس حکمرانی) محقق می‌شود. مضمون‌هایی که می‌توان آنها را به‌عنوان کارکردهای پایه حکمرانی در ادبیات رهبر معظم انقلاب معرفی کرد عبارت است از: شکل‌دادن به جامعه از نظر سیاسی و اقتصادی و روابط اجتماعی، تنظیم‌های اجتماعی، ایجاد مناسبات اجتماعی و مناسبات گوناگون بشری؛ همچنین مضمون‌های قابل معرفی به‌عنوان کارکردهای میانی در ادبیات ایشان از این قرار است: سیاست‌گذاری، اعمال قدرت، تسلط

بر یک قلمرو، تصمیم‌سازی، وادارکردن دیگران به پذیرش اراده خود و عمل طبق آن، اطاعت طرف مقابل. این‌ها کارکردهایی است که در نتیجه تحقق کارکردهای پایه و معمولاً در زمانی طولانی‌تر از آنها محقق می‌شود. در نهایت، هدف غایی حکمرانی، کارکرد غایی نامیده می‌شود که در ادبیات رهبر انقلاب عبارت است از: تأثیرگذاری بر حرکت عمومی جامعه، تحقق اهداف نظام سیاسی.

بایسته‌های حکمرانی در ادبیات رهبر معظم انقلاب نیز دو دسته است: بایسته‌های حکمرانی در مقام نظر، شامل دو مضمون «نیاز حکمرانی به برنامه» و «نیاز حکمرانی به دستورالعمل» و بایسته‌های حکمرانی مربوط به مقام عمل و اجرا شامل چهار مضمون «نیاز حکمرانی به راهبر»، «نیاز حکمرانی به مجری و متصدی»، «نیاز حکمرانی به دستگاه اجرایی» و «نیاز حکمرانی به وسیله و ابزار متناسب». در مضمون فراگیر «نسبت حکمرانی با مفاهیم مرتبط» می‌توان دریافت که «حکمرانی چه چیزهایی نیست» و «به چه مفاهیمی شبیه یا از نظر معنایی نزدیک است». برایندهایی یافته‌های این پژوهش، به‌رغم وجود برخی شناسه‌های خلاف درباره بعضی از آنها (مانند حکومت)، این است که در ادبیات رهبر معظم انقلاب، حکمرانی چیزی غیر از «حکومت» و «نظام سیاسی» است؛ همچنین حکمرانی با مفاهیم «اداره» و «فرمانروایی» مرتبط و با مفهوم «امامت» هم‌معنا است.

با «تلخیص شبکه‌های مضامین و بیان مختصر و صریح مضمون‌ها» (اقدام شماره ۱۷) در سه بند قبل و «ارائه نمونه‌های جالب از داده‌ها» (اقدام شماره ۱۸) در جدول شماره ۳، فرایند پژوهش درباره اهداف جزئی پژوهش تقریباً به پایان رسیده است؛ اما تکمیل آن به ارائه تعریف مفهوم حکمرانی بر پایه کاربست این واژه و هم‌خانواده‌هایش در ادبیات رهبر معظم انقلاب وابسته است.

به این منظور، با توجه به دلالت عبارت‌های دربردارنده واژه‌های حکمرانی و هم‌خانواده‌هایش در سخنرانی‌ها و پیام‌های مکتوب رهبر معظم انقلاب، می‌توان گفت از دیدگاه ایشان مفهوم حکمرانی عبارت است از: شیوه‌های «ایجاد مناسبات گوناگون بشری و نظم‌های اجتماعی» و «شکل‌دادن به جامعه از نظر سیاسی و اقتصادی و روابط اجتماعی» به‌منظور «تصمیم‌سازی» و «تبدیل خواسته‌های مطلوب و حق به اراده عمومی» و «اطاعت افراد جامعه»، با هدف «در اختیارگرفتن جریان حرکت عمومی جامعه» و «تحقق اهداف نظام سیاسی مدنظر» که توسط «مجریان و متصدیان» یک «دستگاه اجرایی»، از راه «برنامه‌ریزی‌ها» و «دستورالعمل‌ها» و «ابزارهای متناسب»، تحت «هدایت و راهبری» یک عنصر برجسته محقق می‌شود. به این ترتیب، حکمرانی مفهومی غیر از حکومت، و همان «امامت» است که مسئله‌ای همگانی و مربوط به همه جوامع بشری است؛ هرچند با توجه به برحق یا

باطل بودن امامت جامعه و نوع رابطه با مردم، سبک‌های مختلف حکمرانی و شکل‌های گوناگون جوامع پدید می‌آید.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف) نتیجه‌گیری

یافته‌های فرایند تفصیلی و دقیق این پژوهش اولاً، نشان‌دهنده آن است که مدلول عبارت‌های دارنده واژه حکمرانی و هم‌خانواده‌های آن (حکمران و حکمرانان) در سخنرانی‌ها و پیام‌های رهبر معظم انقلاب، به صورت شبکه‌های مضامین منسجمی قابل تنظیم است. دوم، با توجه به امکان تعریف شفاف مضمون‌های فراگیر شناسایی شده که از راه‌های اعتبارسنجی یافته‌های تجزیه و تحلیل است، با استفاده از دلالت کاربری‌های واژه حکمرانی و هم‌خانواده‌هایش در ادبیات رهبر معظم انقلاب، دستیابی به مفهوم حکمرانی ممکن است. بر این اساس می‌توان گفت در تصور رهبر معظم انقلاب از حکمرانی، «ایجاد مناسبات گوناگون بشری و نظم‌های اجتماعی» و «شکل‌دادن به جامعه از نظر سیاسی و اقتصادی و روابط اجتماعی»، پایه‌ای‌ترین کارکردهای حکمرانی است که در حکمرانی از آن‌ها گفت‌وگو می‌شود. از نگاه ایشان، این کارکردهای پایه به منظور «تصمیم‌سازی» و «تبدیل خواسته‌های مطلوب و حق به اراده عمومی» و «اطاعت افراد جامعه» به استخدام حکمرانان در می‌آید تا از راه آنها به اهداف غایی حکمرانی، یعنی «در اختیارگرفتن جریان حرکت عمومی جامعه» و «تحقق اهداف نظام سیاسی مدنظر» دست یابند. نکته مهم در این باره آن است که این شیوه، توسط «مجریان و متصدیان» «دستگاه اجرایی»، از راه «برنامه‌ریزی‌ها» و «دستورالعمل‌ها» و «ابزارهای متناسب»، تحت «هدایت و راهبری» یک عنصر برجسته محقق می‌شود.

تعریف به دست آمده برای حکمرانی در این پژوهش، مصداقی برای «تعریف به کارکرد و غایت» است که یک گونه شناخته شده تعریف است؛ چراکه در این تعریف، عنوان حکمرانی به «شیوه‌هایی» اطلاق می‌شود که از راه توسل به «بایسته‌هایی»، به دنبال تحقق «کارکردهای مشخصی» هستند.

نتیجه‌گیری دقیق و قطعی درباره نسبت مفهوم به دست آمده برای واژه حکمرانی در ادبیات رهبر معظم انقلاب با مفهوم حکمرانی در ادبیات این حوزه دانشی، نیازمند بررسی و تأمل بیشتر در حد یک پژوهش مستقل است؛ اما با استناد به یافته‌های این پژوهش و به پشتوانه مطالعات پژوهشگران، می‌توان گفت مفهوم این واژه در ادبیات رهبر معظم انقلاب، با ادبیات موجود در این حوزه بیگانه

نیست. با این همه، نمی توان از تفاوت های جدی آن نیز چشم پوشی کرد؛ مانند قرارگرفتن همه شیوه ها و سازکارهای حکمرانی تحت هدایت و رهبری یک عنصر برجسته، که در نگاه رهبر معظم انقلاب، همان مفهوم «ولایت» است.

(ب) پیشنهاد

دستاورد نهایی این پژوهش، «تعریف مفهوم حکمرانی بر پایه دلالت عبارت های دارنده این واژه و هم خانواده های آن در ادبیات رهبر معظم انقلاب» است؛ اما لازم است با تکیه بر این پژوهش و با جست و جوی عبارت های مرتبط با اجزای مفهوم به دست آمده در سخنرانی ها و پیام های رهبر معظم انقلاب، این مفهوم گسترش پیدا کند و دقیق تر شود. پس از دستیابی به «مفهوم حکمرانی در اندیشه رهبر معظم انقلاب»، پیشنهاد می شود در پژوهشی مستقل، این مفهوم با مفهوم «Governance» مقایسه شود تا مشخص شود نسبت این دو چیست؛ هرچند هیچ توافقی بر روی تعریف رسمی «Governance» در بین نیست و دستیابی به طرف دوم این مقایسه، خود نیازمند پژوهش جدی مستقل است.

فهرست منابع

- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۱۲/۱۹). **بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری**، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی).
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۳/۰۲/۳۱). **پیام به مناسبت آغاز به کار ششمین دوره مجلس خبرگان رهبری**، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی).
- ابراهیمی کوشالی، حسین؛ گودرزی، غلامرضا و ذوالفقارزاده، محمدمهدی (۱۴۰۱). هدایت افکار عمومی در قرآن و منظومه فکری امامین انقلاب اسلامی، **حکمرانی متعالی**، ۳(۹): ۱۵۸-۱۲۳.
- انتظام، سید محمد (۱۳۹۶). بررسی کارایی «تعریف به ذاتیات» با تأملی در پیش‌فرض‌های فلسفی آن، **دوفصلنامه هستی و شناخت**، ۴(۱): ۲۱-۴۰.
- پهلوان، منصور (۱۳۸۰). **ترمینولوژی مفاهیم قرآن کریم، مقالات و بررسیها**، ۷۰(۷): ۹۳-۱۰۵.
- خوانساری، محمد (۱۳۷۶). **فرهنگ اصطلاحات منطقی**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ذکریاپور، سعید و علویان، مرتضی (۱۴۰۰). واکاوی جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته، مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، **جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی**، ۲(۳): ۷۹-۵۳.
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰). مشارکت شهروندی، حکمرانی شهری و مدیریت شهری، **مدیریت شهری**، ۲(۸): ۵۵-۴۲.
- شیخزاده، محمد و بنی‌اسد، رضا (۱۴۰۲). **تحلیل مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها**، تهران: لوگوس.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدمسعود؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخزاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، **اندیشه مدیریت**، ۵(۲): ۱۹۸-۱۵۱.
- عالی، محمدمباقر؛ غضنفری، محمدمهدی؛ پورصادق، ناصر و پورعزت، علی‌اصغر (۱۴۰۳). **تعریف حکمرانی؛ فراترکیب چستی حکمرانی، حکمرانی متعالی**، ۵(۱۸): ۸۹-۶۳.
- فکور پاکدامن، مهدی (۱۳۸۲). **مدیریت جامع آب شهری مطالعه موردی شهر تهران**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، دانشکده مهندسی عمران و محیط زیست، نمایه شده در پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج).
- کرپیندورف، کلوس (۱۴۰۲). **تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی**، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
- مظفر، محمد (۱۳۷۵). **اصول الفقه**، ج ۲، قم: اسماعیلیان.
- مظفر، محمد و فیاضی، غلامرضا (تعلیقات) (۱۴۲۳ق.). **المنطق**، قم: مؤسسه نشر اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).

معدنی، جواد و نجاری، رضا (۱۴۰۱). واکاوی و تبیین مؤلفه‌های حکمرانی سالم اسلامی در پرتو ارزش‌های ناب انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، مدیریت اسلامی، ۳۰(۳): ۱۴۸-۱۱۵.

یزدانی زنوز، هرمز (۱۳۸۴). بررسی نقش شفافیت در تحقق حکمرانی مطلوب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق، نمایه شده در پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج).

Referenc

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2023). **RESEARCH DESIGN: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches**. Los Angeles: SAGE.

سایت‌ها

دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مد ظله‌العالی). www.farsi.khamenei.ir

مدرسه عالی حکمرانی شهید بهشتی (ره). <https://governanceschool.ir/fa>

COPYRIGHTS

© 2024 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

